

Τὸ ὑλικὸν τοῦτο, ἰδίᾳ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν περίοδον, ὅπου αἱ ἀρχαὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶναι λόγῳ τῆς ἐκτάσεώς του δυσπαρακολούθητον.

Ὁ H. Bengtson διαιρεῖ τὸν μέχρι τοῦ 284 μ. Χ. ἐξικνούμενον τόμον εἰς δύο τμήματα. Τὸ πρῶτον (21 κεφάλαια) περιλαμβάνει τὴν πρῶτον περίοδον καὶ τὴν δημοκρατίαν, τὸ δὲ δεύτερον (12 κεφάλαια) τὴν αὐτοκρατορικὴν (μέχρι τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Διοκλητιανοῦ) περίοδον. Πρὸ ἐκάστου κεφαλαίου προτάσσονται αἱ πηγαι καὶ βιβλιογραφία ἐκτενής, πολύτιμος διὰ τὸν ἐρευνητὴν.

Τὸ ἔργον ἐκπληροῖ κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπον τὸν σκοπὸν τοῦ συγγραφέως. Οὗτος διασχίζει τὴν ὅλην ὑπὸ θεώρησιν περίοδον (ἢ ὅποια σημειωτέον εἶναι ἢ κατ' ἐξοχὴν ῥωμαϊκὴ ἱστορία) καὶ ἐξαίρει κατὰ τὴν διαδρομὴν ταύτην τὰ παρομαρτοῦντα προβλήματα καὶ τὰς ἐπ' αὐτῶν διατυπωθείσας ἀπόψεις παρέχων πάντοτε διαφωτιστικὰς βιβλιογραφικὰς ἐνδείξεις, αἱ ὅποια ἰδίως εἶναι πολύτιμοι διὰ τὸν μελετητὴν. Οὕτω τὸ ἔργον τοῦ H. Bengtson (ὡς καὶ τὸ ἀντίστοιχον τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας) ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον καὶ ἀναγκαῖον βοήθημα διὰ τὸν μελετητὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἱστορίας.

EMM. MIKROGIANNAKHS

* *

JEAN - PIERRE MASSAUT, **Josse Chlichtove, L'humanisme et la réforme du clergé**, tome II, Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, fasc. CLXXXIII, «Les Belles Lettres» Paris 1968, σχ. 8 M, σελ. 452.

Εἰς τὸν τόμον I τοῦ περὶ Josse Chlichtove ἔργου του (οὗ ἡ παρουσίασις ἐν ΠΛΑΤΩΝ Κ' (1968) σ. 370 ἐξ.) ὁ συγγραφεὺς ἐξέθεσε τὰς οὐμανιστικὰς καὶ θεολογικὰς σπουδὰς τοῦ Κλιχτόβ, τὰς ἀντιλήψεις τῶν διδασκάλων του καὶ τὸ πνευματικὸν κλίμα τῆς ἐποχῆς, τὰ ἔργα καὶ τὸν βίον του καὶ ὑπεστήριξεν ὅτι αἱ μεταρρυθμιστικαὶ τάσεις τοῦ Κλ. ἦσαν συντηρητικαὶ ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ τοῦ μοναστικοῦ βίου καὶ δὲν συνεμερίζετο τὰς τάσεις τῶν ἄκρων μεταρρυθμιστῶν, οἵτινες διέσπυρον τὸν ἐκκλησιαστικὸν βίον καὶ ἐζήτουν τὴν κατάργησιν τοῦ μοναχικοῦ. Ἐπομένως κατὰ τὸ 1520 μὲ τὸν ἀφορισμὸν τῶν λουθηρανῶν καὶ μετέπειτα, ὅτε ὁ Κλιχτόβ ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ κατὰ τῆς μεταρρυθμίσεως, δὲν σημειοῦται μεταστροφή αὐτοῦ ἀπὸ τῶν προτέρων ἰδεῶν, ἀλλὰ ἀπλῶς ἄρνησις αὐτοῦ νὰ συνταχθῆ πρὸς τὰς ἄκρας λύσεις τῶν Λουθηρανῶν.

Εἰς τὸν παρόντα II τόμον ὁ συγγραφεὺς προχωρεῖ εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς θέσεώς του ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κλιχτόβ τῶν ἀναπτυσσομένων εἰς τὰ κηρύγματα καὶ τὰ ἔργα του περὶ τῆς θέσεως τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν ἱερέων. Εἰς τὴν ἐκθεσίᾳ του ὁ σ. φροντίζει πάντοτε νὰ ἐρμηνεύῃ τὴν συντηρητικότητα τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κλ. ἐκ τοῦ εἴδους τῆς μορφώσεως καὶ τῶν ἰδεῶν τῶν διδασκάλων του καὶ τοῦ περιβάλλοντος τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεώς του. Εἰς τὸ πρῶ-

τον μέρος τοῦ τόμου ἐκτίθενται αἱ περὶ τῆς θέσεως, τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἐπισκόπων ἀντιλήψεις τοῦ Κλ., ὡς προκύπτουν ἐκ τῶν κηρυγμάτων του, τῆς δράσεώς του καὶ τῶν σχέσεών του πρὸς πολλοὺς ἐπισκόπους ἤδη πρὸ τοῦ 1520. Ἐνταῦθα ὁ Κλ. δέχεται τὸ δικαίωμα τῶν Ἐπισκόπων καὶ τοῦ Πάπα πρὸς συγχώρησιν τῶν ἀμαρτιῶν ζώντων καὶ τεθνεώτων καὶ πρὸς ἀφορισμόν, τὸ γεγονός δὲ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ γίνωνται ὑπερβάσεις καὶ καταχρήσεις τῶν δικαιωμάτων τούτων βαρύνει τὰ πρόσωπα ἀπλῶς καὶ δὲν σημαίνει ἄρνησιν τῶν δικαιωμάτων ἢ ἀμφισβήτησιν τῶν θεσμῶν. Καθῆκον εἶναι ἡ ἐκλογή καταλλήλων ἐπισκόπων, οἱ ὅποιοι θὰ ἐκλέξουν τοὺς καλοὺς ἱερεῖς, οἵτινες πάλιν θὰ βελτιώσουν τὴν ποιότητα τοῦ ποιμνίου. Ἡ συντηρητικὴ αὕτη ἄποψις σημειώνει τὴν ἀντίθεσιν τοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους μετ' αὐτοῦ συνεργαζομένους πρὸς μεταρρυθμίσιν ἀνθρωπιστάς, ὡς ὁ διδάσκαλός του Lefèvre, ὁ Ἔρασμος κλπ.

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ βιβλίου ἐκτίθενται αἱ ιδέαι τοῦ Κλ. περὶ ἱερέων. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι τὸ ἔργον τοῦ ἱερέως εἶναι μυστηριακόν—λειτουργικὸν πρῶτον καὶ εἶτα ποιμενικόν, πρῶτον λευϊτικόν καὶ εἶτα ἀποστολικόν, ἐκ τῶν αὐστηρῶν ἀπαιτήσεων ἀπὸ τὸν ἱερέα καὶ τῆς ἀναγνωριζομένης εἰς αὐτοὺς δικαιοδοσίας προκύπτει ἡ ἀντίληψις τοῦ Κλ. ὅτι ὁ ἱερεὺς δὲν ἀποτελεῖ μόνον τοῦ λαοῦ του, ἀλλὰ ἀνήκει εἰς τάξιν ἐτέραν, ὡς φορεὺς ὑψηλοῦ ἀξιώματος, ἀφιερωμένος εἰς τὸν θεόν, μακρὰν τῶν ἐπιγείων καὶ ὑλικῶν προβλημάτων, ἅγιος. Τὰς ἀντιλήψεις του ἐξέθεσεν εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικὸν ὁδηγόν—*Elucidarium ecclesiasticum*, οὔτινος ἡ ἐπίδρασις ὑπῆρξεν εὐρεῖα καὶ μακρά.

Ὁ συγγραφεὺς κλείει τὸν τόμον μὲ ἐκθεσιν ἐκτενῆ τῶν συμπερασμάτων του δι' ἀνακεφαλαιώσεως τῶν ἐκτεθέντων εἰς ἀμφοτέρους τοὺς τόμους περὶ τοῦ Κλιχτόβ. Ἐξηγεῖ ὅτι καὶ ὁ Κλ. καὶ ὁ διδάσκαλός του Lefèvre ὡς οὐμανισταὶ ἀρχαῖζοντες τὴν μεταρρυθμίσιν τὴν ἤθελον ὡς *restauratio* καὶ ὄχι ὡς *renovatio*, ἄλλο ἂν ἡ ἐπιδίωξις των ἦτο ἀνεπαρκὴς καὶ ἄγονος. Σημειώνει ὁ σ. τὸ σφάλμα ὅπερ διαπράττουν οἱ ἱστορικοὶ νὰ φέρουν ὡς ἀντιπάλους τοὺς μοναχοὺς πρὸς τοὺς οὐμανιστάς, ἀτόπως γενικεύοντες. Καὶ κακῶς πράττουν οἱ μοναχοὶ καταφερόμενοι κατὰ τοῦ Οὐμανισμοῦ ὡς ἐπιδράσαντος διαλυτικῶς, ἐνῶ οὗτος ἔφερε περιόδους ἀναγεννήσεως τοῦ μοναχισμοῦ, θερμῆς, ἀνατάσεως καὶ νέας ὁρμῆς. Αἱ σχέσεις οὐμανισμοῦ καὶ μοναχισμοῦ δὲν ὑπῆρξαν πάντοτε ὀμαλαί, ἀλλὰ ὑπῆρξαν καὶ μοναχοὶ οὐμανισταὶ καὶ οὐμανισταὶ καλοὶ χριστιανοί. Ὁ οὐμανισμὸς ὅμως τοῦ Κλιχτόβ λόγῳ τῆς βαθείας αὐτοῦ θεολογικῆς μορφώσεως ὑπῆρξεν ἰδιότυπον καὶ τὸν ὠδήγησεν εἰς συντηρητικὰς ἀντιλήψεις. Ἐσεβάσθη τὴν μοναχικὴν παράδοσιν καὶ ἐκεῖνο πού ἐζήτει ὡς μεταρρυθμίσιν ἦτο ὁ περιορισμὸς τῶν καταχρήσεων καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸ ἀρχαῖον ἦθος τῆς ἀγνότητος. Τὰς ἄκρας ἀπόψεις τοῦ Λουθήρου τὰς κατεδίκασεν ὁ Κλ. τὸν Ἀπρίλιον 1520 εἰς τὸ Τουρναὶ πρὶν ἐκδοθῆ ἡ καταδικαστικὴ βουῖλλα τοῦ Πάπα κατ' Ἰούνιον 1520. Ἐπομένως οὔτε φόβος τοῦ Κλιχτόβ ὑπάρχει οὔτε δειλία οὔτε μεταστροφή οὔτε προδοσία. Ἀπλῶς δὲν ἠθέλησε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν του. Ὅτι δὲν ἦτο δειλός, τὸ ἔδειξε διαφωνήσας μόνος πρὸς τοὺς συναδέλφους του τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆ 1523. Βλέπων ὅμως ὅτι ἡ μεταρρυθμίσις τοῦ Λουθήρου θὰ ἐκλόνιζε βαθύ-

τερον τὰ θεμέλια τῆς ἐκκλησίας, μέση δέ τις ὁδὸς ἀπεκλείετο, ἐπροτίμησε νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ἣν ἠκολούθησεν ὁδὸν τῆς συντηρητικότητος καὶ τῆς ἐμμονῆς εἰς τὴν περιορισμένην μεταρρυθμισιν, ἥτοι τὴν θεολογικὴν μόρφωσιν καὶ ἀποκατάστασιν. Ἄλλὰ ἡ φιλία του πρὸς τὸν Lefèvre καὶ τοὺς ἄλλους συμμεταρρυθμιστάς του κατέστη ἀδύνατος μετὰ τὴν ῥῆξιν πρὸς τὸν Πάπαν. Αἱ περὶ ἱερέων ἀντιλήψεις του υἰοθετηθεῖσαι ὑπὸ τῆς Συνόδου τοῦ Τριδέντου ἐπέζησαν ἐπὶ μακρὸν καὶ ἐπηρέασαν μεταγενέστερα κινήματα ἀνανεώσεως τοῦ καθολικισμοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ τοῦ Ἰγνατίου Λογιόλα. Ἔτυχε σεβασμοῦ παρὰ πάντων, ἐκτὸς τῶν πρῶην συντρόφων του. Ὁ Ραμπελαὶ μόνον τοῦ Κλιχτόβ ἐφείσθη ἐξ ὅλων τῶν συγχρόνων του θεολόγων. Ἀδικεῖται ὑπὸ τῶν γραψάντων ὅτι ὑπανεχώρησε. Τοῦναντίον ὑπῆρξε συνεπὴς πρὸς τὴν μόρφωσιν του καὶ πρὸς τὰς πάντοτε σταθερὰς ἀντιλήψεις του. Νομίζω ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀπεσαφήνισε καὶ ἠτιολόγησεν ἐπαρκῶς τὴν ἀποψίν του.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

*
**

WALTER DE SOUSA MEDEIROS, **Hipponactea**, Subsídios para uma nova edição critica do iambógrafo de Éfeso, Faculdade de Letras da Universidade de Coimbra, Instituto de Estudos clássicos, Coimbra 1969, σχ. 8 σελ. 107.

Ὁ Ἰππῶναξ ὡς καὶ ὁ Ἀρχίλοχος καὶ οἱ ἄλλοι γενικῶς Ἑλληνες λυρικοὶ ποιηταί, συγκεντρῶνει τὴν προσοχὴν τῶν φιλολόγων κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας. Ἐκτὸς πλείστων μεμονωμένων ἐργασιῶν διὰ τὰ νέα ἀποσπάσματα τοῦ ποιητοῦ καὶ ἐκτὸς ἀφθόνων ἀνθολογιῶν τῶν ἱαμβογράφων, ἐξεδόθησαν ἐσχάτως τὰ ἔργα τοῦ Ἰππῶνακτος εἰς ἐκδόσεις κριτικὰς καὶ ἐρμηνευτικὰς ἐν Γαλλίᾳ, Ἰταλίᾳ, Ἰαπωνίᾳ, Πορτογαλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ καὶ εὐρεῖα γίνεται ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν ἡ προσπάθεια νὰ ἐξακριβωθῇ τόσον ἡ γνησιότης τῶν ἀποσπασμάτων ὅσον καὶ ἡ συμπλήρωσις τῶν ἐλλιπῶν ἢ ἡ ἀποκατάστασις τῆς ὀρθότητος τοῦ κειμένου των.

Ὁ συγγραφεὺς, ἐμβριθῆς μελετητῆς τοῦ Ἰππῶνακτος, ἐκδότης τοῦ ἔργου «Hirónax de Éfeso, I Fragmentos dos Iambos, 1961, οὗ παρουσίαις ἐγένετο ἐν Πλάτων ΙΔ' (1962) σελ. 471—472, εἰς τὸ παρὸν ἔργον ἀναλαμβάνει τὴν ἐπανεξέτασιν τῶν ἀμφισβητουμένων σημείων τῶν πλείστων ἀποσπασμάτων τῆς ἀμέσου καὶ τῆς ἐμμέσου παραδόσεως καὶ κάμνει οὕτω ἀνακεφαλαίωσιν τῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν διατυπωθεισῶν ἀντιλήψεων. Δεδομένου ὅτι τὰ πλεῖστα νέα ἀποσπάσματα ἀποτελοῦν ἀπλᾶς γλώσσας ἢ φρασίδια ἀτελῆ ἢ ῥάκη στίχων, ἀντιλαμβάνεται τις ὅτι τὸ ἔργον τοῦ συγγραφέως νὰ τὰ διερευνήσῃ καὶ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν πιθανωτέραν των συμπλήρωσιν καὶ ἀποκατάστασιν των, τὸ ὅποιον ἐπιτελεῖ πράγματι μετὰ πολλῆς ἀγχινοίας καὶ ἐπιμελείας, δὲν εἶναι εὐχερὲς, διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἀκριβῶς καὶ ἡ συμβολὴ αὕτη θὰ γίνῃ δεκτὴ παρὰ τῶν φιλολόγων εὐγνωμόνως.

Π. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ